איש מצרי

וַתֹּאמַרְן אִישׁ מִצְרִי הִצִּילָנוּ מִיַּד הָרֹעִים וְגַם דָּלֹה דָּלָה לָנוּ וַיַּשְׁקְ אֶת הַצֹּאן: (שמות פרק ב פסוק יט).[1]

שמות רבה פרשה א סימן לב

״ותאמרנה איש מצרי הצילנו מיד הרועים״ - וכי מצרי היה משה? אלא לבושו מצרי והוא עברי.[2]
דבר אחר: ״איש מצרי״ - משל לאחד שנשכו הָעַרְוָד והיה רץ ליתן רגליו במים.[3] נתנן לנהר וראה תינוק אחד שהוא שוקע במים, ושלח ידו והצילו. אמר לו התינוק: אילולי אתה כבר הייתי מת! אמר לו: לא אני הצלתיך אלא הערוד שנשכני וברחתי הימנו, הוא הצילך. כך אמרו בנות יתרו למשה: יישר כחך שהצלתנו מיד הרועים! אמר להם משה: אותו מצרי שהרגתי, הוא הציל אתכם. ולכך אמרו לאביהן: איש מצרי, כלומר: מי גרם לזה שיבוא אצלנו? - איש מצרי שהרג.[4]

ילקוט שמעוני תורה רמז קסו

... ויהי בהיות הילד בבית המלך בבגדי ארגמן לבושו ויגדל בקרב בני המלך. ויהי מקצה שנים חמש עשרה לבוא בית המלך היא שנת שמונה עשרה ליום היוולדו, ויתאוו הילד אל אביו ואל אמו וילך אליהם.[5] ״ויצא אל אחיו וירא בסבלותם, וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו״, ויהי כראות האיש המוכה את משה וינס אליו לעזרה, כי האיש משה נכבד וגדול בבית פרעה. ויאמר אליו: בי אדוני, האיש המצרי הזה בא הלילה אל ביתי ויאסרני, ואל אשתי בא לפני, ועתה מבקש את נפשי לקחתה.[6] ויהי כשמוע משה הדבר הרע הזה ויחר אפו מאד, ״וירא כי

---

[1] שמונה פסוקים קודם, כאשר משה יוצא לראות בסבל אחיו ומזדהה איתם, הכתוב אומר: ״וַיְהִי בַּיָּמִים הָהֵם וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל אֶחָיו וַיַּרְא בְּסִבְלֹתָם וַיַּרְא אִישׁ מִצְרִי מַכֶּה אִישׁ עִבְרִי מֵאֶחָיו״. ״איש מצרי - נוגש היה, ממונה על שוטרי ישראל״ – מבאר רש״י. וממנו נולד המקלל שבספר ויקרא פרק כד פסוק י (ראה פירוש רש״י שם). וכאן, מכנות בנות יתרו את משה: איש מצרי. הכיצד? האם יש כאן בכלל בעיה או פשוט שגרת לשון המקרא.

[2] מהו ״איש מצרי״ שרואות הרועות? אדם שלבוש כמצרי, כראוי למי שגדל בבית פרעה. בחיצוניותו – איש מצרי, אבל ברוחו ובנפשו – איש עברי. אולי זה פשר שתיקת פרשני המקרא בפסוק זה, שלא ראו בתואר זה של משה – איש מצרי – שום קושי. ובפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק ב הוא אומר: ״ותאמרנה איש מצרי - לפי שהיה מולדתו ממצרים, קראוהו איש מצרי״ וגם ב״מולדת״ זו אין לכאורה שום משמעות מיוחדת מעבר למקום בו נולד וגר עד שברח למדין. כמו שנאמר בימינו על יהודי חו״ל: אמריקאי, אנגלי, צרפתי וכו׳. ובאמת שמעתי שיש שמקפידים לומר: יהודי מצרפת, יהודי מארה״ב ולא יהודי צרפתי, יהודי אמריקאי וכו׳. ולשומע ינעם.

[3] יש עָרוֹד ויש עַרְוָד. עָרוֹד הוא סוג של חמור בר, ראה איוב לט ה: ״מִי שִׁלַּח פֶּרֶא חָפְשִׁי וּמֹסְרוֹת עָרוֹד מִי פִּתֵּחַ״. וראה גם מסכת כלאים פרק א משנה ו: ״הסוס והפרד הפרד והחמור החמור והערוד אע״פ שדומין זה לזה כלאים זה בזה״. ובמסכת ברכות ט ע״ב: ״מאימתי קורין את שמע בשחרית? משיכיר בין תכלת ללבן ... רבי מאיר אומר: משיכיר בין זאב לכלב; רבי עקיבא אומר: בין חמור לערוד״. ואילו עַרְוָד הוא סוג של לטאה ארסית, חברבר, שנשיכתו מאד מסוכנת. ראה מסכת ברכות לג ע״א: ״מעשה במקום אחד שהיה עַרְוָד והיה מזיק את הבריות, באו והודיעו לו לרבי חנינא בן דוסא. אמר להם: הראו לי את חורו! הראוהו את חורו, נתן עקבו על פי החור, יצא ונשכו ומת אותו עַרְוָד. נטלו על כתפו והביאו לבית המדרש. אמר להם: ראו בני, אין עַרְוָד ממית אלא החטא ממית. באותה שעה אמרו: אוי לו לאדם שפגע בו עַרְוָד ואוי לו ל עַרְוָד שפגע בו רבי חנינא בן דוסא״. ומי שאינו צדיק כמו ר׳ חנינא בן דוסא ואינו מלומד בניסים מה יעשה? ימהר להיכנס למים שם הוא אין הערוד (החברבר) יכול לשהות. ראה ירושלמי ברכות פרק ה הלכה א: ״אמרין עליו על רבי חנינא בן דוסא שהיה עומד ומתפלל ובא חברבר והכישו ולא הפסיק את תפילתו. והלכו ומצאו אותו חברבר מת מוטל על פי חורו. אמרו: אי לו לאדם שנשכו חברבר ואי לו לחברבר שנשך את ר׳ חנינא בן דוסא. מה עיסקיה דהדין חברבריא? כד הוות נכית לבר נשא, אין בר נשא קדים למיא - חברברא מיית. ואין חברברא קדים למיא - בר נשא מיית״. ועד כאן בעסקי עָרוֹדים, עַרְוָדים וחברברים.

[4] המדרש הולך סחור סחור, דרך הסיפור על הערוד שהוא המשל למצרי שמשה הרג ובעטיו נאלץ לרוץ למים (לבאר מדין) ושם פגש את התינוק שעמד לטבוע (בנות יתרו שהרועים גרשום) – העיקר לא לכנות את משה ״איש מצרי״. ראה במקבילה במדרש תנחומא שאף תמה ושואל: וכי דמות מצרי הייתה לו למשה? ואלה דבריו בסימן יא בפרשתנו: ״ותבואנה אל רעואל אביהן ותאמרן איש מצרי הצילנו - וכי בדמות איש מצרי היה משה? אלא אילולי איש מצרי שהרג משה, לא היה נכנס למדין. משל לאחד שנשכו ערוד וכו׳ ״. וההמשך הוא בדומה לשמות רבה שהבאנו. האם מדרש תמים הוא זה או שמא דווקא מתוחכם שמניח שמשה לא היה מסתובב במדבר סיני, שטח חסות מצרי, בבגדים שבהם קל לזהותו. ראה דברינו השבועה שנשבע משה ליתרו בפרשה זו.

[5] ״הילד״ הוא משה שעפ״י מדרש זה יצא מבית פרעה לבקש את משפחתו ועמו בגיל שמונה עשרה כשבגר והיה לאיש. ראה שמות רבה א כו שבגיל שלוש מסרה יוכבד את משה לבת פרעה לאחר שגמלה מלהניקו. בתוספת 15 שנה של ילדות ונערות בבית פרעה, הרי לנו 18 שנה. ובמדרשים אחרים, שמות רבה א כז, יצא משה מבית פרעה בגיל עשרים ויש אומרים אף ארבעים. ראה ספרי דברים פיסקא שנז: ״משה היה במצרים ארבעים שנה ובמדין ארבעים שנה ופירנס את ישראל ארבעים שנה״. ועכ״פ, ראה במדרש שם, וכן בשמות רבה א כו את כל התיאורים המופלאים על משה ומבחן הגחלת והזהב שקודמים לקטע שהבאנו.

[6] ראה הסיפור על הנוגש המצרי שבא בערמה על אשתו של האיש הישראלי שכעת הוא גם נוגש בו, בשמות רבה שנאן א כח: ״פעם אחת הלך הנוגש המצרי אצל שוטר ישראל ונתן עיניו באשתו שהיתה יפת תואר בלי מום. עמד לשעת קריאת הגבר והוציאו מביתו וחזר המצרי ובא על אשתו והיתה סבורה שהוא בעלה ונתעברה ממנו. חזר בעלה, מצא המצרי יוצא מביתו. ... כיון שידע הנוגש שידע בו, חזר לעבודת הפרך והיה מכה אותו ומבקש להורגו ... והיה משה רואה והביט בו ... אמר: ודאי זה חייב הריגה״.

אין איש ויך את המצרי ויטמנהו בחול״, ויצל את העברי מיד מכהו וילך משה וישב בית המלך והאיש עברי שב לביתו.[7]

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק ב פסוק יא

״ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו״ - זה שאמר הכתוב: ״גם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו״ (משלי כ יא), שהרי משה רבינו אע״פ שהיה בפלטין של פרעה, הלך לראות בסבלותן של ישראל, היינו דתנן: ״הלל אומר אל תפרוש מן הצבור״, שלא יהא אדם רואה ציבור בצער ויאמר: אלך לביתי, ואוכל ואשתה, ושלום עלי נפשי, אלא יהא נושא בעול עם חבירו.[8] ״וירא איש מצרי״ - הבין כי מצרי הוא.[9]

בראשית רבה לו ג

״ויחל נח איש האדמה״ - נתחלל ונעשה חולין ... ״איש האדמה״ – שלושה הם שהיו להוטים אחר האדמה ולא נמצא בהם תוחלת ... ״איש האדמה״ - בּוּרְגָּר לשם בּוּרְגָּרוּת.[10] אמר רבי ברכיה: חביב משה מנח. נח משנקרא איש צדיק - נקרא איש אדמה. אבל משה, משנקרא איש מצרי - נקרא איש הא-להים.[11]

דברים רבה ב ח

א״ר לוי: אמר לפניו: ריבונו של עולם, עצמותיו של יוסף נכנסו לארץ ואני איני נכנס לארץ? אמר לו הקב״ה: מי שהודה בארצו נקבר בארצו ומי שלא הודה בארצו אינו נקבר בארצו. יוסף הודה בארצו, מנין? גבירתו אומרת: ״ראו הביא לנו איש עברי לצחק בנו״ (בראשית לט) ולא כָּפָר, אלא: ״כִּי גֻנֹּב גֻּנַּבְתִּי מֵאֶרֶץ הָעִבְרִים״ (בראשית מ טו) - נקבר בארצו ... אתה שלא הודית בארצך, אין אתה נקבר בארצך. כיצד? בנות יתרו אומרות: ״איש מצרי הצילנו מיד הרועים״ והוא שומע ושותק.[12]

---

[7] ״האיש המצרי״ הוא עדיין הנוגש, אבל משה גם אם לא מכונה ״איש מצרי״, מצויר כאן כאיש נכבד מבית המלכות המצרי שניתן גם לפנות אליו בקבילה על הנוגש המצרי. ״איש מצרי ++״. וזה עצמו נושא מעניין שאולי בית המלוכה המצרי גילה פה ושם ״נאורות״ וחמלה, מעין ״אצילות מחייבת״, או סתם חשבון קר שלא להרשות לנוגשים המצריים להתעמר יותר מדי בעבדים העבריים שהם בסופו של דבר ״נתיני המלך״ (עבדי האוצר - servi camerae בלשון ימי הביניים). ראה בהקשר זה המדרש על פרעה שנתן את השבת לבני ישראל, באמצעות משה שיצא לראות בסבלם של העבדים העברים: ״וירא בסבלותם – ראה שאין להם מנוחה. הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד, אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת; ואלו הם עבדיך, אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע, הם מתים! אמר לו: לך ועשה להן כמו שתאמר. הלך משה ותקן להם את יום השבת לנוח״. (שמות רבה א כח). כך או כך, גם בלי שמשה מכונה כאן בפירוש ״איש מצרי״, הוא איש מצרי נכבד ומרומם ומושיע וודאי אין זה לגנאי. אלא שמן הסתם, לא כך ראו אותו בנות יתרו, מן הסתם לא הופיע ממשה בבאר מדין בלבוש בגדי ארגמן מלכותי. ראה סוף הערה 4 לעיל.

[8] ראה מסכת תענית יא ע״א: ״תנו רבנן: בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן, באין שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם, ומניחין לו ידיהן על ראשו, ואומרים: פלוני זה שפירש מן הצבור - אל יראה בנחמת צבור. תניא אידך: בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם: אלך לביתי ואוכל ואשתה, ושלום עליך, נפשי״. בעצירת גשמים, מלחמה וכל צרה שלא תבוא על ״שונאי ישראל״.

[9] על פניו, נראה שמדרש זה, בניגוד למדרש ילק״ש הקודם, לא מניח שמשה יצא ״בלבוש מלכות״ לראות בסבלם של אחיו, אך אין זה בהכרח כך. עדיין נוכל לשייך מדרש זה ואת הקודם לקו של שמות רבה בו פתחנו: ״לבושו מצרי והוא עברי״ ולראות בכולם חטיבה אחת. רק הסיומת: ״וירא איש מצרי - הבין כי מצרי הוא״, טעונה הסבר. מה הבין משה שלא ידע קודם? וכי לא ידע לזהות מי הוא העבד העברי ומי הוא הנוגש המצרי? או שמא ההפך, כאיש מבית המלכות יצא לראות מי הם אותם ״העברים״ שלוחשים לו בסתר שהם אחיו ולראשונה זיהה אותם. או גם נאמר שכאשר ראה את מעשיו האכזריים של הנוגש המצרי הבין שככה מתנהג ״איש מצרי״, והוא משה, שנחמץ לבו על כך איננו איש מצרי.

[10] עובד אדמה לשם עבודת האדמה. אדם המשוקע כולו בעבודת האדמה – ביטוי שאינו לגנאי, אך גם לא לשבח מיוחד.

[11] נח מתחיל כ״צדיק תמים״ ומסיים כ״איש האדמה״ (ראה במדרש שם שאיש האדמה נדרש עם פנים לכאן ולכאן) ואילו משה מתחיל כ״איש מצרי״ ומסיים כ״איש הא-להים״. וכבר הרחבנו במדרש זה בדברינו נח איש האדמה בפרשת נח, כולל ״הוויכוח״ בין משה לנח מי גדול יותר: ״נח אמר למשה: אני גדול ממך שניצלתי מדור המבול. א״ל משה: ... אתה הצלת את עצמך ולא היה בך כח להציל את דורך״ (דברים רבה יא ג). מה שחשוב לענייננו הוא שהמדרש רואה בכינוי ״איש מצרי״ למשה – פחיתות כבוד. משה מתחיל את דרכו כ״איש מצרי״ ורק בסוף דרכו, בפרשת וזאת הברכה, כשהוא בא לברך את בני ישראל הוא זוכה לכינוי ״איש האלהים״ (דברים לג א). ראה פתרון תורה פרשת וזאת הברכה עמוד 326 : ״הרבה בני אדם שזכו לקראות איש ... נח איש צדיק, אברהם ... ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא. ומשה נקרא מתחילה איש, שנאמר: איש מצרי. אמר לו האלהים: חייך, שאני עושה שמך גדול מהן, שנאמר: איש האלהים. למי את מברך? את בני ישראל״. ראה דברינו משה - איש האלהים בפרשת וזאת הברכה.

[12] בהשוואה בין יוסף למשה, ששניהם גדלו או גודלו בבית פרעה, אפשר למצוא נקודות דמיון, כגון שמות הבנים המסמלים את ההתייחסות למצרים כאל הארץ שאליה הם (כעת) שייכים. ראה שמותם של מנשה, אפרים וגרשום. אבל עפ״י מדרש זה עדיין יש ביניהם הבדל גדול; בין יוסף שהודה בארצו ולא הכחיש את מוצאו (אמנם לפני שעלה לגדולה, אבל גם אח״כ כשהביא למצרים את משפחתו המעידה על מוצאו ולא הסתיר אותה) ובין משה שלא הודה בארצו. לא משנה שבנות יתרו אומרות זאת – מספיק שהוא שומע ושותק. מדרש זה מקבל משנה חריפות בהעמדתו ליד שני המדרשים הקודמים. מדרש דברים רבה הקודם עומד גם הוא בסוף ספר דברים, ערב מותו של משה המתחנן להיכנס לארץ. כשהוא בא לברך את ישראל – זוכה משה לתואר ״איש האלהים״ (הראשון אך לא האחרון במקרא) וכן ״ויהי בישורון מלך״. אבל כשהוא כבר מתייאש מלהיכנס לארץ ומבקש שלפחות ייקבר בארץ כנען – הוא זוכה לתזכורת ״איש מצרי״. ומדרש פסיקתא זוטרתא שלפנינו, מתאר את יציאתו של משה לאחיו העבריים והזדהותו איתם, והעימות עם פרעה, והניתוק מבתיה בת פרעה שגידלתו כבן - ואחרי כל זאת ״איש מצרי״. ראה דברינו ויצא אל אחיו בפרשה זו.

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) ויושע עמוד 150

... וכששמעתי דבריה הטובים וראיתי שהרועים גרשו את צפורה ואחותיה, הצלתי אותן מיד הרועים וגם דלה דליתי להם והשקיתי את צאנן. ״ותבאנה אל רעואל אביהן״ - ואני באתי עמהן ונכנסו הן תחלה ואני עמדתי בחוץ. כשראה אותן יתרו אמר להן: ״מדוע מהרתן בוא היום?״ ״ותאמרנה איש מצרי הצילנו מיד הרועים״ - ואני שמעתי מבחוץ שהן מעידות עלי שאני מצרי, ובשביל שלא נכנסתי ואמרתי: איש עברי אני, לא אזכה ליכנס לארץ ישראל?[13]

שמות רבה פרשה ה סימן א

אמר ר׳ חמא: בן י״ב שנה נתלש משה רבינו מבית אביו.[14] למה כן? שאילו גדל בבית אביו ובא ואמר להן לישראל הדברים, לא היו מאמינים בו, שהיו אומרים: אביו מסרָהּ לו! לפי שיוסף מסרה ללוי, ולוי לקהת, וקהת לעמרם. לכך נתלש מבית אביו. וכשהלך והגיד לישראל כל הדברים, לפיכך האמינו בו, שנאמר: ״ויאמן העם״.[15]

רמב"ן שמות פרק ג פסוק יח

״ושמעו לקולך״ – מאליהן. מכיוון שתאמר להם לשון זה, מיד ישמעו לקולך. שכבר סימן זה מסור בידם מיעקב ומיוסף, שבלשון הזה נגאלין. יעקב אמר להם: ״ואלהים פקוד יפקוד אתכם״ (בראשית נ כד), יוסף אמר להם: ״פקוד יפקד אלהים אתכם״ (שם כה). לשון רש״י. אולי ידרוש הרב כי יוסף אמר פעמים פקד יפקוד, להגיד שהיתה מסורת בידו מאביו.[16] ובאלה שמות רבה (ג יא)[17]: ״מיד ושמעו לקולך. למה? שמסורת גאולה היא בידם, שכל גואל שיבוא ויאמר להם פקידה כפולה, הוא גואל של אמת״. זה לשונם באגדה זו. ויש עליך לשאול: ומנין להם שיאמינו? שמא שמע משה במסורת הזאת כמותם. ויש לומר כך קבלו מיוסף ששמע מפי הנביא אביהם, שהראשון שיבוא ויאמר להם בלשון הזה הוא יהיה הגואל אותם, גלוי וידוע לפני הקב״ה שלא יבא אדם ויכזב בהם, בכך הבטיחם.[18]

אבל במקום אחר מצאתי שם (בשמות רבה ה א): ״אמר ר׳ חמא ברבי חנינא: בן שתים עשרה נתלש משה מבית אביו. למה? שאילו גדל בבית אביו ובא ואמר להם המעשים, לא היו מאמינים בו, שהיו אומרים אביו מסרם לו. לפי שיוסף מסרה ללוי ולוי לקהת וקהת לעמרם. ולכך נתלש מבית אביו. וכשהלך והגיד לישראל כל הדברים,

---

[13] מדרש זה מנסה להיות לפה למשה ולהגן על כך שלא קפץ מיד ותיקן את בנות יתרו שהוא עברי, כאשר הן מתארות ליתרו אביהן מה אירע שם ליד הבאר. נראה שקל להזדהות עם מדרש מאוחר זה ולמחות על 'היחס הנוקשה' של מדרש דברים רבה לעיל כלפי משה ולחפש סיבות טובות והוגנות יותר מדוע לא זכה משה בחייו ואף במותו להיכנס לארץ ישראל. ראה דברינו כי לא תעבור את הירדן הזה בפרשת ואתחנן שם מנינו סיבות רבות וטובות כגון שלא להניח את דור המדבר לבדו (במדבר רבה יט יג: ״אמר לו הקב״ה למשה: באיזה פנים אתה מבקש לכנס לארץ? משל לרועה שיצא לרעות צאנו של מלך ונשבית הצאן״). אבל ספר חסידים (מרגליות) סימן קיז, לא מוכן לתת שום הנחה ומנוחה למשה ואף קובע את העניין למנהג אם לא להלכה ממש: ״ישראל ששומע שאומר עליו שהוא גוי, צריך לומר יהודי אני. מנלן? ממשה רבנו עליו השלום. אמר: רבש״ע, יכנסו עצמותי בארץ הואיל ולא זכיתי ליכנס כמו עצמות יוסף. אמר הקב״ה: דמודה בארעיה - יקבר בארעיה. יוסף על שאמר כי גונב גונבתי מארץ העברים (בראשית מ׳ ט״ו) - זכו עצמותיו לקבר בארץ. אבל אתה, ששתקת כששמעת שאמרו עליך איש מצרי הצילנו מיד הרועים (שמות ב׳ י״ט) ולא אמרת איש עברי אנכי, לכן לא יכנסו עצמותיך לארץ״. ״איש מצרי״ בתחילתו ובסופו של גדול נביאי ישראל.

[14] ענין גיל י״ב חשוב להראות שמשה עדיין לא היה נער בוגר ושאביו לא יכול היה למסור לו את סוד הגאולה כפי שנראה בהמשך. אבל העניין לא מסתדר בדיוק עם סיפור המקרא. בגיל י״ב העבירה אותו יוכבד לרשותה של בת פרעה? ועכ״פ, השווה שוב עם גיל שמונה עשרה במדרש ילקוט שמעוני בעמוד הראשון וכן רוב דברינו בהערה 5 לעיל.

[15] מדרש זה מצטרף לקו המדגיש את ״מצריותו״ (נכריותו) של משה בתחילת דרכו, אך מאיר את כל העניין באור חדש לגמרי ומזווית אחרת. לכתחילה ובכוונת מכוון, לא בדיעבד ולא כתירוץ או הצטדקות או כדבר שראוי לגינוי או עונש. ההיגיון של המדרש הוא ״בהפוכה״. אילו היה משה גדל בבית אביו ומקבל במסורת מעמרם, שקיבל מקהת, שקיבל מלוי שקיבל מיוסף (שים לב למעבר משבט יוסף לשבט לוי!) – את הסוד של ״פקוד יפקוד״ (ראה בראשית נ כה) – היו בני ישראל אומרים שהוא פשוט אומר את מה ששמע בבית אביו ולא ה׳ נגלה אליו. שהוא ״רכיל מגלה סוד״, שהוא מפטפט כנער או אפילו חמור מזה, שהוא כזבן (״משיח שקר״?). אבל עכשיו שהוא גדל בבית פרעה ונלקח לשם טרם שהתבגר (ובמקרא בעודו תינוק בן שלושה חדשים), והוא בא עם הבשורה הזו, ודאי שה׳ נגלה אליו! האם אין אנו שומעים בין השיטין גם את האמונה באיש חיצוני יותר מאשר ב״מישהו משלנו״? ש״אין נביא בעירו״? האם זו הייתה כוונת המכוון שמנהיג עם ישראל יגדל בבית פרעה, כי לאיש עברי ״מבית טוב״ לא היו בני ישראל מאמינים? וכבר אנו גולשים לנושא ״ויאמן העם״ שבעזרת השם נשוב ונידרש אליו ובו בשנה האחרת.

[16] רמב״ן מעיר כאן על הלשון ברש״י שהוא מצטט (ראה פירוש רש״י, שמות ג יח) שכתוב בה: ״סימן זה מסור בידם מיעקב ומיוסף״, שלא מצאנו שיעקב משתמש בלשון ״פקוד יפקוד״ (רק בלשון כללית: ״הִנֵּה אָנֹכִי מֵת וְהָיָה אֱלֹהִים עִמָּכֶם וְהֵשִׁיב אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם״, בראשית מח כא ואף זה נאמר רק ליוסף). אלא שיוסף משתמש בביטוי זה פעמיים כאילו במקום אביו. האחת, שאביו אמר לו והשנייה שהוא מוסר לאחיו לפני מותו. אגב, דברי רש״י מבוססים על מדרש שמות רבה ג ח ושם באמת כתוב רק ״יוסף״ ולא ״יעקב ויוסף״ ומן הסתם טעו המעתיקים והמלבה״דים.

[17] מדרש שמות רבה שהרמב״ן מצטט כאן מופיע בדפוסים שלנו בסעיף ח של פרשה ג. ואנו פיסקנו את הקטע הזה ברמב״ן עפ״י נוסח שמות רבה במהדורת א. א. הלוי שבידינו.

[18] רמב״ן מעורר מעצמו, כך נראה, את השאלה של המדרש שהסימן ״פקוד יפקוד״ אולי אינו מספיק. שמא זו רק מסורת שלא ברור מתי תתגשם ומי שבא ואומרה, אין זה מעיד שהוא השליח ושה׳ דיבר איתו.

לפיכך האמינו בו, שנאמר: (להלן ד לא) ויאמן העם״. וכוונתם ״שיוסף מסרה ללוי״ לומר שיעקב גילה סודו ליוסף באהבתו אותו, בו בלשון השביע יוסף לאחיו כולם. וגילה ללוי כי הוא אמר להם כלשון הזה מפני המסורת שבידו מאביו, וציווה שיהיה הדבר סוד.[19]

ספרי דברים פרשת וזאת הברכה פיסקא שנז

״ומשה בן מאה ועשרים שנה״, זה אחד מארבעה שמתו בן מאה ועשרים שנה ואלו הם: משה והלל הזקן ורבן יוחנן בן זכיי ורבי עקיבה. משה היה במצרים ארבעים שנה ובמדין ארבעים שנה ופרנס את ישראל ארבעים שנה.[20]

אבן עזרא שמות פרק ב פסוק ג

ומחשבות השם עמקו, ומי יוכל לעמוד בסודו, ולו לבד נתכנו עלילות. אולי סבב השם זה שיגדל משה בבית המלכות להיות נפשו על מדרגה העליונה בדרך הלימוד והרגילות, ולא תהיה שפלה ורגילה להיות בבית עבדים. הלא תראה, שהרג המצרי בעבור שהוא עשה חמס. והושיע בנות מדין מהרועים, בעבור שהיו עושים חמס להשקות צאנן מהמים שדלו. ועוד דבר אחר, כי אילו היה גדל בין אחיו ויכירוהו מנעוריו, לא היו יראים ממנו, כי יחשבוהו כאחד מהם.[21]

רד"ק יחזקאל פרק כ פסוק ט

לעיניהם - כי המצרים היו שומעים בדבר אליהם הנביאים והיו מבטיחים אותם להוציאם מתוכם אף קודם משה רבינו ע״ה. כי משבא אליהם משה רבינו עליו השלום בשליחות האל, לא החזיקו במעשיהם הרעים, שהרי אמר: ויאמן העם וישמעו כי פקד ה׳ את בני ישראל. והאמינו במשה מפני האותות שעשה לעיניהם ולא עשו כן הנביאים הראשונים. ובדברי רבותינו ז״ל כי אף משבא אליהם משה רבינו עליו השלום בשליחות האל היו בהם רשעים ולא שבו מדרכם הרעה ואותם מתו בג׳ ימי אפילה כדי שלא יראו המצריים במפלתם וישמחו להם.[22]

שבת שלום
מחלקי המים

---

[19] גלשנו לעניין סוד ״פקוד יפקוד״ ממי הוא התחיל (יעקב או יוסף), איך התגלגל לאורך הדורות ומה תוקפו. ובאמת הוא עניין לדרוש בפני עצמו בפעם אחרת בפרשה זו או בפרשת ויחי. שהרי זה לשונית חוט השני המחברת בין ספר בראשית וספר שמות ומעידה על רצף הסיפור. ועניינינו הפעם הוא שמי שזכה לבוא עם סוד זה ולזכות באמון העם (״ויאמן העם״, לפחות בתחילה) הוא דווקא מי ש״נתלש מבית אביו״ ומכונה ונראה כ״איש מצרי״. לצד הגאולה הניסית, מתרחשים האירועים בדרך מדינית-טבעית מתוחכמת.

[20] וראה שם על שאר הדמויות: הלל, רבן יוחנן בן זכאי ור׳ עקיבא. בהנחה שמדרש ״תמים״ זה לא בא סתם לפרט לנו את תולדות חייו של משה (ושאר הדמויות שם), אלא ״לומר לנו משהו״, נראה שעל מנת לפרנס את ישראל ארבעים שנה, כולל הוצאתם ממצרים, מתן תורה והנהגתם במדבר ארבעים שנה, יש לעבור את שתי תקופות הארבעים שנה הקודמות: לרכוש מנהגי מלכות בבית פרעה מחד גיסא, ולהיות רועה צאן אצל יתרו כהן עבודה זרה מאידך גיסא. ראה דברי הקנטור של יונתן בן הרכינס ״בכור שטן״ לר׳ עקיבא ותשובתו בגמרא יבמות טז ע״א: ״אמר לו: אתה הוא עקיבא, ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו? אשריך שזכית לשם, ועדיין לא הגעת לרועי בקר! אמר לו רבי עקיבא: ואפילו לרועי צאן!״.

[21] ראה גם פירושו של אבן עזרא לשמות ב יא: ״ויצא אל אחיו - המצרים, כי בארמון המלך היה. וטעם ״מאחיו״, אחר הזכיר עברי ממשפחתו, כמו אנשים אחים אנחנו (בראשית יג, ח)״. אבן עזרא מפריד בין שני ״אחיו״ שבפסוק. הראשון, ״ויצא משה אל אחיו״ מדבר על אחיו המצריים של משה, איתם הוא מתרועע יום יום בארמון המלך ובחצרות אצולת מצרים. השני, ״וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו״ מכוון על בני ישראל שהם אחיו של משה בקשרי משפחה. ראה דברינו ויצא אל אחיו בפרשה זו.

[22] להבנת רד״ק זה יש לעיין תחילה בפרק כ ביחזקאל פסוקים א-ט, המתארים את שעבוד מצרים וסירוב בני ישראל לצאת משם במילים חריפות ביותר: ״ ... בְּיוֹם בָּחֳרִי בְיִשְׂרָאֵל וָאֶשָּׂא יָדִי לְזֶרַע בֵּית יַעֲקֹב וָאִוָּדַע לָהֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וָאֶשָּׂא יָדִי לָהֶם לֵאמֹר אֲנִי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם ... וָאֹמַר אֲלֵהֶם אִישׁ שִׁקּוּצֵי עֵינָיו הַשְׁלִיכוּ וּבְגִלּוּלֵי מִצְרַיִם אַל תִּטַּמָּאוּ אֲנִי ה׳ אֱלֹהֵיכֶם: וַיַּמְרוּ בִי וְלֹא אָבוּ לִשְׁמֹעַ אֵלַי אִישׁ אֶת שִׁקּוּצֵי עֵינֵיהֶם לֹא הִשְׁלִיכוּ וְאֶת גִּלּוּלֵי מִצְרַיִם לֹא עָזָבוּ וָאֹמַר לִשְׁפֹּךְ חֲמָתִי עֲלֵיהֶם לְכַלּוֹת אַפִּי בָּהֶם בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרָיִם: וָאַעַשׂ לְמַעַן שְׁמִי לְבִלְתִּי הֵחֵל לְעֵינֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הֵמָּה בְתוֹכָם אֲשֶׁר נוֹדַעְתִּי אֲלֵיהֶם לְעֵינֵיהֶם לְהוֹצִיאָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם״. השווה גם עם תהלים קו שם הלשון חריפה פחות אבל ביקורתית גם כן. החידוש של רד״ק (לא מצאנו מקור אחר) הוא שנביאים רבים נשלחו לגאול את ישראל קודם משה ובני ישראל לא האמינו בהם. רק במשה האמינו, ״מפני האותות שעשה לעיניהם״, מה שלא עשו הנביאים שקדמו למשה (וגם אמונה זו הייתה חלקית, שכן לא כל בני ישראל שמעו אל משה וכידוע גם רק מיעוט יצא ממצרים, ראה כל הדרשות על ״וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים״). ואולי גם זה שמשה ידע להגיד ״פקוד יפקוד״ כפי ראינו ברמב״ן לעיל. אבל לנו נראה להוסיף שאולי זה היה הבדל נוסף חשוב בין משה ובין ״הנביאים הראשונים״ ששים לב שרד״ק אינו מגנה אותם או פוסל אותם כנביאי שקר וכזב. כנראה שנביאים אלה היו ״יהודים (עברים) טובים״, בעוד שמשה בא מבית פרעה והיה ״איש מצרי״.